

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำนวนไทย

1. คำจำกัดความของคำว่า “สำนวน”

คำพูดของมนุษย์ไม่ว่าชาติใดภาษาใด สามารถแบ่งออกได้กว้าง ๆ เป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นการพูดตรงไปตรงมา สื่อความหมายเข้าใจกันได้ทันที กับอีกลักษณะหนึ่งคือ พูดเป็นชั้นเชิง มีความหมายไม่ตรงตามอักษรหรือแปลตามศัพท์ แต่เป็นถ้อยคำที่มีความหมายแฝง อยู่ในลักษณะที่ชวนให้ขบคิด ซึ่งผู้ฟังอาจเข้าใจความหมายได้ทันที หากคำพูดนั้นใช้กันแพร่หลายทั่วไปจนติดแล้ว แต่ถ้าไม่แพร่หลายผู้ฟังก็ไม่อาจเข้าใจได้ทันที ต้องคิดจึงจะเข้าใจ หรือบางครั้งคิดแล้วเข้าใจไปเป็นอย่างอื่นก็ได้หรือไม่เข้าใจเลยก็ได้ คำพูดที่เป็นชั้นเชิงเช่นนี้เราเรียกกันว่า “สำนวน” (ขุนวิจิตรมาตรา, 2543 : 1)

สำนวนไทย เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งของภาษาไทย เพราะเป็นคำพูดที่กลั่นกรองขึ้น เพื่อความสละสลวยสวยงามเป็นถ้อยคำที่คมคายกว่าคำพูดธรรมดาทั้งเป็นคำพูดที่รวมใจความยาว ๆ ให้สั้นลง บางครั้งผู้พูดไม่ต้องอธิบายบางสิ่งบางอย่างยืดยาว ถ้าอธิบายเอาสำนวนมาประกอบ คำพูดของตนก็จะทำให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย (วิเชียร เกษประทุม, ม.ป.ป. : 3)

สำนวนไทยโดยทั่วไปมีลักษณะการแสดงออกที่เป็นพิเศษ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นแตกต่างจากภาษาพูดหรือภาษาเขียนประเภทอื่น ๆ คือ สำนวนไทยจะเป็นภาษาที่สั้น กระชับรัด ชัดเจน คิดหุติดตา ง่ายต่อความเข้าใจและมีควาหมายในตัวเอง บางครั้งไม่ต้องกล่าวตรง ๆ หรือบางครั้งก็นำเสนอเนื้อหาโดยใช้สำนวนเพื่อให้เรื่องที่พูดได้ความดีขึ้น

คำว่า “สำนวน” มีผู้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

ประสิทธิ์ กาย์กลอน และไพบุลย์ ดวงจันทร์ (2532 : 36) อธิบายว่า สำนวน หมายถึง คำพูดที่มีชั้นเชิง ความหมายของคำไม่ตรงไปตรงมา คือ พูดอย่างหนึ่งมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง ผู้ฟังผู้อ่านต้องแปลความอีกชั้นหนึ่งจึงจะเข้าใจ หรือถ้าคำนั้นใช้กันอย่างแพร่หลายก็เข้าใจความได้ทันที เช่น ควาย หมายถึง โง่ กล้วย หมายถึง ง่าย เป็นต้น

ไขสิริ ปราโมช ณ อยุธยา (2534 : 4) กล่าวว่า สำนวน หมายถึง ถ้อยคำที่มีได้มีความหมายตรงไปตรงมาตามตัวอักษรหรือแปลตามรากศัพท์ แต่เป็นถ้อยคำที่มีความหมายเป็นอย่างอื่นคือเป็นชั้นเชิงชวนให้คิดซึ่งอาจจะเป็นในเชิงเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปไมย ตัวอย่าง เช่น

“กัมหวั” ความหมายตรง หมายถึง น้อมหัวลงเพื่อแสดงกิริยาเคารพ แต่ความหมายที่เป็นสำนวน หมายถึงยอมอ่อนน้อม(มักใช้ในทางปฏิเสธ) เช่น ไม่ยอมก้มหัวให้ใคร

เอกฉัท จารุเมธิชน (2537 : 113) อธิบายว่า สำนวนไทย มีความหมายคลุมไปถึง ภาษิต สุภาษิต คำพังเพย รวมทั้งคำกล่าวเป็นโวหาร คำคม คำขวัญและคติพจน์ด้วยเพราะคำต่าง ๆ เหล่านี้ใช้ปนกันไปจนแยกออกลำบากกว่าอะไรเป็นคำประเภทใด เนื่องจากภาษาไทยเป็นภาษาที่มีความไพเราะเพราะพริ้ง และมีสำนวนโวหารในแบบต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งสุภาษิตและคำพังเพย ที่มีลักษณะเป็นถ้อยคำสั้น ๆ กะทัดรัดบางทีก็มีสัมผัสสระและพยัญชนะทำให้ง่ายแก่การจดจำ บางทีก็มีลักษณะเป็นคำคล้องจองบ้างซ้ำคำบ้างและมีลักษณะเป็นการเปรียบเทียบบ้าง

บุญศิริ สุวรรณเพ็ชร (2538 ก : 10) ให้ความหมายว่า สำนวน คือ คำพูดที่นำมาใช้เพื่อ ให้ความหมายเฉพาะถึงการณ้อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ปอด ฝอย เลีย เก็บ หมู เป็นต้นหรือ คำพูดที่นำมาเรียบเรียงเข้าด้วยกัน ให้ความหมายเฉพาะถึงการณ้อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น คอเป็นเอ็น จับเป็น ตัวต่อตัว ไม่ใกล้ฝั่ง อ้อยเหี่ยว เป็นต้น นอกจากนี้ สำนวนยังหมายถึงโวหารหรือ การกล่าวโดยใช้ถ้อยคำที่กินความลึกซึ้งหรือให้เกิดความไพเราะทางภาษาในการพูด การแต่ง หนังสือ หรือการประพันธ์ใด ๆ อีกด้วย

ประภาศรี สีหอำไพ (2538 : 385) ให้ความหมายว่า สำนวน คือโวหาร ถ้อยคำที่เป็น ข้อความพิเศษ คือ มีชั้นเชิงของความหมายให้ขบคิด เช่น เคาะกะลามากเกิดหมายถึง เลวทราม เปรียบได้กับสุนัขจะออกมาเมื่อได้ยินเสียงเคาะกะลาเรียก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525(2539 : 835) ได้ให้ความหมายของคำว่า สำนวนว่าหมายถึง ถ้อยคำหรือข้อความที่กล่าวสืบต่อกันมาช้านานแล้ว มีความหมายไม่ตรงตามตัว หรือมีความหมายอื่นแฝงอยู่ เช่น สอนจะเข้ให้ว่ายน้ำ ไร่ไม่ค้ำโทยปีโทยกลอง เช่นเดียวกับ สุจริต เพียรชอบ (2539 : 149) ให้ความหมายของสำนวนไทยว่า หมายถึง ถ้อยคำในภาษาไทยที่ใช้พูดจาสื่อสารกันโดยมีความหมายเป็น ‘ัย กินความกว้างลึกซึ้ง มิได้แปลความหมายตรงตัวแต่ เป็นความหมายในเชิงอุปมาเปรียบเทียบ หมายถึงรวมไปถึงคำคม คำพังเพย สุภาษิต และอาจรวมถึง โวหารต่าง ๆ ด้วยก็ได้ และวันเนา ยูเด็น (2540 : 3) อธิบายว่า สำนวน คือ ถ้อยคำหรือสำนวน พูดหรือเขียนที่มีความหมายไม่ตรงกับรากศัพท์หรือตรงไปตรงมาตามพจนานุกรมแต่เป็นถ้อยคำ ที่มีความหมายเป็นอย่างอื่น ขึ้นอยู่กับเรื่องที่กำลังกล่าวถึง โดยมีชั้นเชิงของถ้อยคำชวนให้คิดหรือตีความ จึงถือว่าเป็นภาษาที่มีความลึกซึ้งซับซ้อนถือเป็นความสามารถอย่างหนึ่งในการใช้ภาษา

คำจำกัดความต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ สรุปได้ว่า สำนวน หมายถึง ถ้อยคำหรือสำนวนพูด หรือเขียนที่มีความหมายไม่ตรงกับรากศัพท์หรือตรงไปตรงมาตามพจนานุกรมแต่เป็นถ้อยคำที่มีความหมายเป็นอย่างอื่น ขึ้นอยู่กับเรื่องที่กำลังกล่าวถึง โดยมีชั้นเชิงของถ้อยคำชวนให้คิดหรือตีความ

ลักษณะของสำนวนมักเป็นถ้อยคำสั้น ๆ กะทัดรัดมีสัมผัสคล้องจองโดยคนฟังอาจเข้าใจความหมายทันทีถ้าคำพูดนั้นใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วไป แต่ถ้าไม่แพร่หลายคนฟังอาจไม่เข้าใจทันที ต้องคิดจึงจะเข้าใจ หรือบางครั้งคิดแล้วก็ยังเข้าใจเป็นอย่างอื่นหรือไม่เข้าใจก็ได้ต้องใกล้ชิดกับเจ้าของภาษาจึงจะเข้าใจ และใช้ได้ถูกต้อง

2. ที่มาของสำนวนไทย

สำนวนไทยมีอยู่ในภาษาพูดตั้งแต่ก่อนเรามีภาษาเขียนในสมัยสุโขทัย เมื่อเรามีภาษาเขียนจารึกเป็นหลักฐาน ข้อความในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง มีสำนวนไทยปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ เช่น ในนั้นมีปลา ในนามีข้าว หมายถึง บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ เจ็บท้องข้องใจ หมายถึง มีเรื่องเดือดร้อน ไฟฟ้าหน้าใส หมายถึง ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข เป็นต้น การที่มีภาษาเขียน ครั้งแรกก็มีสำนวนไทยปรากฏทันที แสดงว่าเรามีสำนวนไทยในภาษาพูดอยู่ก่อนแล้ว (ประเทือง คล้ายสุวรรณ, 2534 : 6)

นภลัย สุวรรณธาดา (2528 : 885) กล่าวว่า สำนวนมีที่มาจากแรงบันดาลใจซึ่งเป็นความคิด อารมณ์หรือประสบการณ์ของมนุษย์ 4 ประการ คือ

- 1) ความรักและการครองเรือน
- 2) ความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณี
- 3) อาชีพและความเป็นอยู่ในสังคม
- 4) ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของคน

เพ็ญแข วัจนสุนทร (2523 : 7) ได้กล่าวถึงที่มาของสำนวน โดยอธิบายว่า สำนวนเกิดจากความต้องการต่อไปนี้

1) ต้องการคำเพื่อสื่อสารความรู้สึกให้เพียงพอ เพราะเมื่อเกิดความต้องการคำให้เพียงพอกับความรู้สึกจึงต้องคิดคำใหม่อาจจะอิงคำเดิมแต่เปลี่ยนความหมายไปบ้างหรือคล้ายความหมายเดิมก็มีอยู่มาก

2) หลีกเลี่ยงการใช้คำบางคำ ซึ่งถ้าใช้แล้วอาจหยาบคายหรือก่อให้เกิดความไม่สบายใจ ตัวอย่าง คำว่า ตาย อาจมีหลายสำนวน เช่น ชี้ ม่องเท่ง เสรีง เสียชีวิต ถึงแก่กรรม ไปค้าถ่าน ไปนรก ไปสวรรค์ เป็นต้น หรือ ถ่ายปัสสาวะ อาจใช้ เบา ไปป่า ไปยิงกระต่าย ไปเก็บดอกไม้ ไปรดน้ำต้นไม้ ฯลฯ

3) เพื่อให้สุภาพ หรือเหมาะสมกับฐานะของบุคคล เช่น ตัดผม ทรงเครื่อง หรือ ทรงพระเครื่องใหญ่ น้ำชา ใช้ พระสุธารส

4) ต้องการให้คำพหูมีรสชาติหรือเกิดภาพเช่น กุ้งแห้งเดินมาแล้วอาจหมายถึงคนผอมแห้ง เถียงคอกเป็นเอ็น หมายถึง เถียงอย่างเอาจริงเอาจัง หลังยาว หมายถึง ขี้เกียจ วิ่งจนลั้นห้อย หมายถึง เหนื่อยมาก

ประเทือง คล้ายสุบรรณ (2534 : 10-12) ได้อธิบายถึงที่มาของสำนวนไทยที่มีลักษณะสอดคล้องกับเอกฉัต จารุเมธีชน (2537 : 117-119) ว่ามีมูลเหตุมาจากหลายทางด้วยกัน เป็นต้นว่า เกิดจากธรรมชาติ เกิดจากการกระทำ ความประพฤติ การกินอยู่ของคน เกิดจากแบบแผนประเพณี และวัฒนธรรม เกิดจากศาสนา เกิดจากนิยาย นิทาน ตำนานหรือประวัติศาสตร์ เกิดจากการกีฬา การละเล่นหรือการแข่งขัน และมูลเหตุอื่น ๆ อีก สรุปได้ดังนี้ คือ

- 1) เกิดจากธรรมชาติ เช่น ข้าวคอกยฝน ฝนตกไม่ทั่วฟ้า น้ำซึ่มบ่อทราย
- 2) เกิดจากสัตว์ เช่น ปลากระตี่ได้น้ำ เสือซ่อนเล็บ หมาหยอกไก่
- 3) เกิดจากการกระทำ ความประพฤติ การปฏิบัติและการกินอยู่ของคน เช่น

ปิดทองหลังพระ ชักใบให้เรือเสีย พาชหรือคนละที

- 4) เกิดจากอวัยวะต่าง ๆ เช่น ตาเล็กตาน้อย ดินเท่าฝ่าหอย มืออยู่ไม่สุข
- 5) เกิดจากของกินของใช้ เช่น ข้าวแดงแกงร้อน ผ้าขี้ริ้วห่อทอง ลงเรือลำเดียวกัน
- 6) เกิดจากแบบแผนประเพณีและวัฒนธรรม เช่น ตื่นก่อนนอนหลัง เข้าตามตรอก

ออกตามประตู คนตายขายคนเป็น

- 7) เกิดจากศาสนา เช่น ขนทรายเข้าวัด ตักบาตรถามพระ ผ้าเหลืองร้อน
- 8) เกิดจากนิทาน ตำนาน วรรณคดี หรือประวัติศาสตร์ เช่น กระด่าขหมายจันทร์

กบเลือกนาย ชักแม่น้ำทั้งห้า

- 9) เกิดจากการละเล่น กีฬาหรือการแข่งขัน เช่น ไกรรองบ่อน งงเป็นไก่อตาแตก

ไม่ดูตาม้าตาเรือ

วิเชียร เกษประทุม (ม.ป.ป. : 9) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า สำนวนนอกจากเกิดจากมูลเหตุ

9 ประการข้างต้นแล้ว ยังเกิดจากเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดอีกด้วย เช่น ตกกระไดพลอยโจน

ตกน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ น้ำเซียวขวางเรือ

ส่วนขุนวิจิตรมาตรา (2543 : 1) นั้น ได้กล่าวถึงการเกิดของสำนวนไทยที่แตกต่างไปจาก เพ็ญแข วัจนสุนทร และประเทือง คล้ายสุบรรณ โดยอธิบายความเป็นมาในลักษณะสรุปพร้อมทั้งยกตัวอย่างว่า สำนวนนั้นเกิดจากมูลเหตุต่าง ๆ เป็นต้นว่า เกิดจากธรรมชาติ เกิดจากการกระทำ เกิดจากเครื่องแวดล้อม เกิดจากอุบัติเหตุ เกิดจากแบบแผนประเพณี เกิดจากลัทธิศาสนา เกิดจากความประพฤติ เกิดจากการเล่น เกิดจากเรื่องแปลก ๆ ที่ปรากฏขึ้น เกิดจากนิยาย นิทาน

ตำนาน ตลอดจนพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ และอะไรต่ออะไรอื่น ๆ อีกมากแล้วแต่สมัยเวลา โดยกล่าวถึงการนำมาใช้ในลักษณะดังนี้ คือ นำเอาแต่ใจความมาพูดสั้น ๆ เป็นการเปรียบบ้าง เทียบบ้าง เปรียบ้าง กระทบบ้าง ประชดประชันบ้าง พูดเล่นสนุก ๆ ก็มี พูดเตือนสติให้คิดก็มีต่าง ๆ กัน

ตัวอย่างของขุนวิจิตรมาตราซึ่งกล่าวถึงที่เกิดของสำนวนจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น เกิดจากธรรมชาติ “ตื่นแต่ไก่โห่” คือธรรมชาติของไก่ขอมขันในเวลาเช้ามีดเสมอ ตื่นแต่ไก่โห่ก็คือ ตื่นแต่ไก่ขัน หมายถึงตื่นแต่เช้ามีด ที่เกิดจากการกระทำ“ไกลปืนเที่ยง” คือ เมื่อปี พ.ศ. 2430 ในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มยิงปืนใหญ่เวลา 12.00 นาฬิกาในพระนครให้รู้ว่าเป็นเวลาเที่ยงวันคนในพระนครได้ยินคนอยู่ไกลออกไปก็ไม่ได้ยิน จึงเกิดเป็นสำนวนพูด หมายถึงข่าวคราวต่าง ๆ ที่เกิดในพระนคร คนอยู่ไกลไม่ได้ยินได้ฟังไม่รู้เลยว่า “อยู่ไกลปืนเที่ยง” และหมายถึงไปถึงว่าเป็นคนบ้านนอกคอกนาด้วย ที่เกิดจากเรื่องแควล้อม “กันหม้อไม่ทันคำ” คือ การหุงข้าว กว่ากันหม้อจะติดเขม่าคำก็กินเวลานาน โบราณผ้าฝ้ายอยู่ด้วยกันก็ต้องมีครีวมี่เครื่องครีวใหม่ เช่น หม้อสำหรับหุงข้าวกิน บางคู่หุงข้าวกินกันหม้อไม่ทันมีเขม่าคำก็เลิกกัน จึงเกิดเป็นสำนวนพูด หมายถึงว่าเลิกกันง่าย คืออยู่กินด้วยกันไม่ทันกันหม้อคำก็เลิกกันแล้ว ที่เกิดจากอุบัติเหตุ “ตกกระไดพลอยโจน” คนหนึ่งตกกระได คนที่อยู่ในที่นั้นด้วยก็มักจะกระโจนเข้าไปช่วยหรือ เมื่อรู้ว่าจะตกกระได แต่มีสติอยู่ก็รีบโจนไปให้มีท่าทาง จึงเรียกว่าตกกระไดพลอยโจน ที่เกิดจากระเบียบแบบแผนประเพณี “ฝังรกรากฝังราก” มาจากพิธีทำขวัญทารกเกิดได้สามวันเอารกกับมะพร้าวแทงหน่อไปฝังดิน ที่เกิดจากลัทธิศาสนา “ขนทรายเข้าวัด” มาจากทำบุญก่อพระทรายที่วัด ที่เกิดจากความประพุดติ“กินข้าวร้อนนอนสบาย” หมายถึงมีชีวิตอยู่สบาย ที่เกิดจากการเล่น “สู้งนยิบตา” มาจากการชนไก่ “ไข่แตก” มาจากเล่นเอาเถิด “สายป่านสั้น” มาจากวัว ที่เกิดจากเรื่องแปลก ๆ “กู” หมายถึงพูดไม่เป็นความจริง ที่เกิดจากนิยานิทาน “มาก่อนไก่” และ “เอาไก่ผูกตุ้มหมาหรือเปล่า” มาจากนิทานเรื่องศรีธนญชัย “ทำมิชอบเข้าลอบตนเอง” มาจากพงศาวดารเหนือ “ปล่อยม้าอุปการ” มาจากรามเกียรติ์ (ขุนวิจิตรมาตรา, 2543 : 2)

3. ลักษณะของสำนวนไทย

วิจิตร ยอดสุวรรณ และคณะ (2519 : 87) อธิบายถึงลักษณะของสำนวนไทยว่า จำแนกได้ดังนี้

- 1) มีลักษณะมีความหมายเพื่อให้ตีความ มีลักษณะตีชมหรือแสดงความเห็นอยู่ในตัว เช่น เกลือเป็นหนอน กินปูนร้อนท้อง งมเข็มในมหาสมุทร ตกบันไดพลอยโจน ปีนเกลียว
- 2) มีลักษณะคำคมหรือคำกล่าว เช่น ดีหน้าตาย หน้าขึ้นอกตรม หน้าชื่อใจกด

หาเข้ากินคำ

3) มีลักษณะเป็นความเปรียบหรือคำอุปมา เช่น ขมเหมือนบอระเพ็ด ใจคำเหมือน
อีกา ชนเหมือนลิง เบาทเหมือนปูย่นุ่ แข็งเหมือนเพชร ลามเป็นจ๊กลาก รักเหมือนแก้วดา

4) มีลักษณะคล้ายโวหารมีเสียงสัมผัสกันหรือบางทีก็ซ้ำคำ เช่น ข้าวแดงแกงร้อน
ขุนซ่องหมองใจ จับมือถือแขน บนบานศาลกล่าว ในลักษณะที่ซ้ำคำก็มี เช่น กินจุบกินจิบ
ประจบประแจง ปากเปียกปากและ เสียผู้เสียคน อ้มอกอ้มใจ

ประเทือง คล้ายสุพรรณ (2534 : 12-14) อธิบายถึงสำนวนไทยว่ามีลักษณะดังนี้ คือ

1) มีความหมายโดยนัย คือ ความหมายไม่ตรงตัว แต่มีความหมายโดยอรรถ คือ
พูดอย่างหนึ่งมีความหมายไปอีกอย่างหนึ่ง เช่น กินปูนร้อนท้อง หมายถึง รู้สึกเค็ดร้อนเพราะมี
ความคิดอยู่ ขนทรายเข้าวัด หมายถึง ร่วมมือร่วมใจกันทำบุญ และ ฤทธิเสียงถึงหมายถึง เลี้ยงเด็ก
ชุกชอน

2) ใช้ถ้อยคำกินความมาก-การใช้ถ้อยคำในสำนวนนั้น ส่วนใหญ่เข้าลักษณะใช้
คำน้อยกินความมาก เนื้อความมีความหมายเด่น เช่น ก่อหวอด ขึ้นคาน คว่ำบาตร ฯลฯ ซึ่งล้วนมี
ความหมายที่อธิบายได้ชัดเจน

3) ถ้อยคำมีความไพเราะ การใช้ถ้อยคำในสำนวนไทย มักใช้ถ้อยคำสละสลวย
มีสัมผัสคล้องจอง เน้นการเล่นเสียงสัมผัสสระ สัมผัสอักษร ให้เสียงกระทบกระทั่งกันเกิดความ
ไพเราะ น่าฟัง ทั้งสัมผัสภายในวรรคและระหว่างวรรค มีการจัดจังหวะคำหลายรูปแบบ เช่น
เป็นกลุ่มคำซ้อน 4 คำ เช่น ก่อกรรมทำเจ็ญ ก่อร่างสร้างตัว คู่ผ้าตัวเมีย คำซ้อน 6 คำ เช่น ชิงกีรี
ข่าก็แรง ชี้อ่อนใหญ่ให้เด็กเห็น ยูให้รำดำให้รู้ และคำซ้อน 8 คำ หรือมากกว่า เช่น โกงงามเพราะ
ขน คนงามเพราะแต่ง กำแพงมีหูประตูมิดตา กินอยู่กับปากอกอยู่กับท้อง

4) สำนวนไทยมักมีการเปรียบเปรยหรือมีประวัติที่มา ส่วนใหญ่มาจากการ
เปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ ุระเพณี ศาสนา นิยานิทานต่าง ๆ กิริยาอาการและส่วน
ต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น กลับหน้ามือเป็นหลังมือ นอนตาไม่หลับ ใจดีสู้เสือ

ส่วน วันเนา ยูเต็น (2521 : 5-49) ได้อธิบายถึงสำนวน โดยแบ่งเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1) แบ่งตามเสียง มีอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะ กล่าวคือ

1.1 กลุ่มคำที่มีเสียงสัมผัสคู่กลาง เช่น ดิดสีตีเป่า ดัมย่ำทำแกง ตื่นก่อนนอนหลัง

1.2 กลุ่มคำที่มีเสียงซ้ำในคู่ เช่น ผิดฝาผิดตัว มือห่างตีนห่าง นั่งกินนอนกิน

1.3 กลุ่มคำที่ไม่มีเสียงสัมผัส เช่น ใช้หนึ่งเป็นสอง ร่วมหอลงโรง ดินถิบปากกัด

2) แบ่งตามประเภทของคำที่ใช้หน้ามือ มีอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะ กล่าวคือ

2.1 กลุ่มคำที่มีค่านามนำหน้า เช่น ลูกนกลูกกา ครูบาอาจารย์ ข้าวปลาอาหาร

2.2 กลุ่มคำที่มีคำกริยานำหน้า เช่น ไปมาลาไหว้ พุดจริงทำจริง กินทิ้ง กินขว้าง

2.3 กลุ่มคำที่มีคำวิเศษณ์นำหน้า เช่น งานหน้างานตา น่ารักน่าชม ใจร้ายใจดำ

3) แบ่งตามความหมายของคำที่นำมาซ้อน มีอยู่ด้วยกัน 3 ลักษณะ กล่าวคือ

3.1 กลุ่มคำที่ซ้อนความหมายคล้ายตามกัน หรือรับกัน เช่น

น่ารัก กับ น่าชม เป็น น่ารักน่าชม

ทำไร่ กับ ไถนา เป็น ทำไร่ไถนา

กุ่มหอย กับ ปูปลา เป็น กุ่มหอยปูปลา

3.2 กลุ่มคำที่ซ้อนความหมายขัดแย้งกัน เช่น

หน้าเนื้อ กับ ใจเสือ เป็น หน้าเนื้อใจเสือ

ผู้ร้าย กับ ผู้ดี เป็น ผู้ร้ายผู้ดี

เงินครก กับ ขึ้นเขา เป็น เงินครกขึ้นเขา

3.3 กลุ่มคำที่ซ้อนกันแล้วจึงทำให้เกิดความหมาย เช่น

อีฉุย กับ อีแจก เป็น อีฉุยอีแจก

อีnung กับ ตุงnung เป็น อีnungตุงnung

อีโหน กับ อีเห่น เป็น อีโหนอีเห่น

นอกจากนี้วันเนาวิ ยูเด็น(2534 : (ก)-(ข)) ยังอธิบายว่าสำนวนมีลักษณะ 4 ประการด้วยกัน คือ

- 1) มีสัมผัสคล้องจองกัน เช่น กินอยู่พวงววย ภูเขาเลากา ปากว่าตาขยิบ
- 2) ไม่มีสัมผัสคล้องจองกัน เช่น กินน้ำได้ศอก กระเชอกันร้ว ราชรถมาเกย
- 3) มีลักษณะซ้ำในวลี เช่น สองฝักสองฝ้าย ลักปิดลักเปิด จับปลัดจับผลู
- 4) มีลักษณะเป็นคำหนักเบา (เสียงครุ ลหุ) เช่น กระพืดกระเพียด กระดำกระด่าง

ดูปิดดูปอง

4. ประเภทของสำนวนไทย

วันเนาวิ ยูเด็น (2521 : 32) อธิบายการแบ่งสำนวนตามประเภทของคำที่ใช้ นำหน้าว่า มี 3 ประเภท คือ

- 1) กลุ่มคำที่ใช้คำนามนำหน้า ตัวอย่าง เช่น กิ่งก่าได้ทอง หูป่าตาเถื่อน มือห่าง-ตีนห่าง
 - 2) กลุ่มคำที่ใช้คำกริยานำหน้า ตัวอย่าง เช่น ชูดคนด้วยปาก เก็บหอมรอมริบ
- งอมืองอตีน

3) กลุ่มคำที่ใช้คำวิเศษณ์นำหน้า ตัวอย่าง เช่น เย็นเยือกเย็นยาด ใหญ่โตโอ้อ่า
นอกกลุ่มนอกทาง

จิราภรณ์ ภัทรภาณุภัทร (2521 : 6-28) ได้ศึกษาวิจัยถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวนในภาษาไทยว่าแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทที่มีลักษณะส่วนประกอบเป็นคำ ประเภทที่มีลักษณะส่วนประกอบเป็นวลี และประเภทที่มีลักษณะส่วนประกอบเป็นประโยค

ประเภทที่มีลักษณะส่วนประกอบเป็นคำ ได้แก่ คำคำเดียวซึ่งนำมาใช้เป็นสำนวน ซึ่งยังแบ่งออกได้ตามลักษณะส่วนประกอบภายในเป็น 2 ชนิด คือ

ก) ชนิดที่มีลักษณะเป็นคำเดียว

คำเดียวที่นำมาใช้เป็นสำนวนนี้อาจประกอบด้วยพยางค์เดียวหรือหลายพยางค์ก็ได้ เมื่อพิจารณาคำเดียวที่นำมาใช้เป็นสำนวนเหล่านี้พบว่า เป็นคำซึ่งจัดอยู่ในหมวดคำต่าง ๆ 4 ชนิด คือ

- 1) คำเดียวที่มาจากคำนาม เช่น กลัวย หมู หิน
- 2) คำเดียวที่มาจากคำลักษณนาม เช่น เป็นตัวเป็นตน ทีละคน
- 3) คำเดียวที่มาจากคำกริยา เช่น งม อม วิ่ง
- 4) คำเดียวที่มาจากคำบอกจำนวนนับ เช่น เป็นร้อยเป็นพัน ชั่วกัปชั่วกัลป์

ข) ชนิดที่มีลักษณะเป็นคำประสม

ได้แก่ ถ้อยคำที่นำมาใช้เป็นสำนวน ซึ่งมีลักษณะเป็นคำที่ประกอบด้วยหน่วยอิสระ (ซึ่งเป็น “คำ” ได้) ตั้งแต่ 2 หน่วยคำขึ้นไป ซึ่งทำหน้าที่ร่วมกันเป็นคำเดียว แบ่งย่อยได้ 4 ชนิด

- 1) ชนิด นาม + นาม เช่น หัวใจเลื้อย ผ้าผ่อน เส้าหลัก
- 2) ชนิด นาม + กริยา เช่น ไล่แห่ง กระจุกแข็ง กระจุกร้องไห้
- 3) ชนิด กริยา + กริยา เช่น ค้างเติง ชักนำ ยกยอ
- 4) ชนิด กริยา + นาม เช่น จับไก่ ไต่เบี่ย ขึ้นคาน

นภลัย สุวรรณธาดา (2528:872-876) แบ่งประเภทของสำนวนออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทไม่มีสัมผัส และประเภทที่มีสัมผัส ดังนี้

ประเภทไม่มีสัมผัส มี 3 ประเภท คือ

1) สำนวนที่เป็นคำเดียว เช่น คำว่า ทิ้ง หมายความว่า สนใจ เช่น ฉันรู้สึกทิ้งเขามาก คำว่า กัง หมายความว่า คึด(สุรา)เช่น นั่งกึ่งกันแต่เช้าเชียวนะ คำว่า กรอบ หมายความว่า ยากจน (มาก) เช่น เดือนนี้จนกรอบจ้งเลย ซื่ออะไรไม่ได้

2) สำนวนที่เป็นกลุ่มคำ เช่น กลุ่มคำ ลูกไก่ในกำมือ หมายความว่า อยู่ในอำนาจเช่นเวลานี้ท่านถูกเราจับได้ชีวิตของท่านก็เหมือนลูกไก่ในกำมือ จะบิบก็ตาย จะคลายก็รอด กลุ่มคำ ชิมกลาง หมายความว่า ทดลองดูลาดเลาว่าจะเป็นอย่างไร เช่น เขาส่งให้ผมมาชิมกลางดูก่อนว่าจะ

ได้ผลแค่ไหน กลุ่มคำ เป็นไฟ หมายความว่า เร็วหรือเก่ง เช่น เขาเดินร่าเป็นไฟ

3) ส่วนที่เป็นประโยค เช่น ประโยค ก้างขวางคอ หมายความว่า ใครคนหนึ่งปรากฏตัวเป็นอุปสรรคของอีกคนหนึ่งไม่ให้ทำการใด ๆ ได้ถนัด ประโยคหนูดกถึงข้าวสาร หมายความว่าผู้ชายจน ๆ ไปแต่งงานกับลูกเศรษฐี ประโยคมอดกัดไม้ หมายความว่า บ่นออกแอดไม่รู้หยุด

ประเภทมีสัมผัส มี 2 ประเภท คือ

1) ส่วนที่มีวรรคเดียว

1.1) สัมผัสชิตระหว่งคำที่ 2 และคำที่ 3 เช่น ชายจริงหญิงแท้ ตกลงปลงใจ
บุญหนักศักดิ์ใหญ่

1.2) สัมผัสชิตระหว่งคำที่ 3 และคำที่ 4 เช่น ส้มมะเลเทเมา อรชรอ่อนแอ้น
อพยพลบหนี

1.3) สัมผัสข้ามระหว่งคำที่ 2 และคำที่ 4 เช่น จับคำถลางแดง จวบจอมถนนมเกล้า
ครบถ้วนกระบวนความ

2) ส่วนที่มีหลายวรรค เช่น มดมิให้โต ไรมิให้โตม ปล้าผีลูกปลุกผีนั่ง ยิ้มเหมือน
หลอกหยอกเหมือนงู

ไขสิริ ปราโมช ณ อยุธยา (2534 : 9-87) ได้ศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงถ้อยคำและความหมายของสำนวนไทย สามารถสรุปสำนวนที่มีการเปลี่ยนแปลงถ้อยคำแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือ

1) ส่วนที่มีเสียงของคำใกล้เคียงกัน แบ่งได้เป็น 4 ประเภท

1.1) ส่วนที่ต่างกันเพราะเสียงสระเช่น ขนมพอสมน้ำยา กับ ขนมผสมน้ำยา
สู้ยิบตา กับ สู้เย็บตา

1.2) ส่วนที่ต่างกันเพราะเสียงพยัญชนะ เช่น คาหนังคาเขา กับ คาหลัง
คาเขา ตันกฏ กับ กันกฏ

1.3) ส่วนที่แตกต่างกันเพราะเสียงวรรณยุกต์ เช่น เจ้าบ้านการเมือง กับ
เจ้าบ้านผ่านเมือง ฤกษ์พานาที กับ ฤกษ์ผ่านาที

1.4) ส่วนที่ต่างกันทั้งเสียงสระ เสียงพยัญชนะ และเสียงวรรณยุกต์
เช่น ดิดหลังแห กับ ดิดร่างแห ล้มหัวจมท้าย กับ ร่วมหัวจมท้าย

2) ส่วนที่มีความหมายของคำเหมือนหรือใกล้เคียงกันแบ่งได้เป็น 2 ประเภท

2.1) คำที่ต่างกันมีความหมายเหมือนกัน เช่น จับหัวเข้าพุด กับ จับเข้าคูดัน
หัวชนกำแพง กับ หัวชนฝา

2.2) คำที่ต่างกันมีความหมายใกล้เคียงกัน เช่น แขนใครยาวสาวได้สาวเอา

กับ มือใครยาวสาวได้สาวเอา พายเรือในหนอง กับ พายเรือในอ่าง

3) จำนวนที่มีการเปรียบเทียบทำนองเดียวกัน แบ่งได้เป็น 4 ประเภท

3.1) จำนวนที่เปรียบเทียบกับคนและอวัยวะต่าง ๆ ของคน เช่น ผัวหาบเมียคอน

กับ ชายหาบหญิงคอน

3.2) จำนวนที่เปรียบเทียบกับสัตว์ เช่น ฝากเนื้อไว้กับเสือ กับ ฝากปลาไว้กับแมว

3.3) จำนวนที่เปรียบเทียบกับธรรมชาติ เช่น โคนกล้วยอย่าไว้หน่อ กับ

ตัดไม้อย่าไว้หน่อ

3.3) จำนวนที่เปรียบเทียบกับเครื่องดนตรี เช่น รำไม่ดีโทษปี่โทษพาทซ์ กับ รำไม่ดี

โทษปี่โทษกลอง

4) จำนวนที่มีการเพิ่มคำ ตัดคำ และลำดับคำใหม่ แบ่งได้เป็น 3 ประเภท

4.1) จำนวนที่ต่างกันที่การเพิ่มคำ เช่น ชักหน้า กับ ชักสีหน้า ปีกแข็ง กับ ปีกกล้า

ขาแข็ง

4.2) จำนวนที่ต่างกันที่การตัดคำ เช่น กระดุกขจัดมัน กับ กระดุกเอาปูนหมายหัว

กับ หมายหัว

4.3) จำนวนที่ต่างกันที่การลำดับคำใหม่ เช่น ตัดต้นไฟ กับ ตัดไฟต้นลม

ผ่อนผันสั้นยาว กับ ผ่อนสั้นผ่อนยาว

นอกจากนี้ ไซสิริ ปราโมช ณ อยุธยา(2534 : 88-136) ได้แบ่งประเภทของจำนวน

ตามการเปลี่ยนแปลงความหมายออกเป็น 4 ประเภท คือ

1) ความหมายเปลี่ยนเป็นความหมายอื่น แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

1.1) ความหมายไม่เกี่ยวข้องกับความหมายเดิม เช่น แมวมอง อีหروب

1.2) ความหมายที่ยังมีเค้าความหมายเดิม เช่น โดดร่ม ปากตลาด

2) ความหมายตรงข้ามกับความหมายเดิม แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

2.1) ความหมายดีเปลี่ยนเป็นความหมายไม่ดี เช่น ขึ้นคาน ผู้ดีแปดสาแหรก

2.2) ความหมายตรงข้ามอื่น ๆ เช่น แก่แดด เข้าฝัก

3) ความหมายแคบลง แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

3.1) จำนวนที่มีความหมายเหลือเพียงความหมายเดียว เช่น ท้องขึ้นท้องพอง ปีว

3.2) จำนวนที่มีความหมายเฉพาะเรื่อง เช่น ดีท้ายคริว ปากจัด

4) ความหมายขยายกว้างขึ้น แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

4.1) ความหมายเพิ่มเป็นสองความหมาย เช่น เข้าพกเข้าห่อ เดินสาย

4.2) ความหมายขยายเป็นความหมายกลางๆ เช่น ทนายหน้าหอ บอกลา
นอกจากมีการแบ่งประเภทการเปลี่ยนแปลงถ้อยคำและการเปลี่ยนแปลงความหมาย
แล้ว ยังได้มีการแบ่งประเภทของสำนวนต่างสมัยที่มีความหมายเหมือนกันตามที่ ไซสิริ ปราโมช
ณ อยุธยา (2534 : 137-197) ได้แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1) สำนวนเกี่ยวกับความเป็นไปในสังคม แบ่งได้เป็น 3 ประเภท

1.1) สำนวนเกี่ยวกับหน้าที่การงาน เช่น เดินเหิน กับ วิ่งเดิน ถูกดูลย์ กับ ซองขาว

1.2) สำนวนเกี่ยวกับการกลั่นแกล้ง ทรยศคดโกง และติดสินบน เช่น ฉีกหน้ากาก

กับ เปิดโปง แปรพักตร์ กับ เอาใจออกหาก คำน้ำร้อนน้ำชา กับ ติดสินบน

1.3) สำนวนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตทั่วไป เช่น โคมลอย กับ ข่าวลือ ผัดหน้า กับ

ผักชีโรยหน้า

2) สำนวนเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

2.1) สำนวนเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์ เช่น บนข้าวผีตีข้าวพระ

กับบนบานศาลกล่าว ไปบ้านเก่า กับ สิ้นบุญ

2.2) สำนวนเกี่ยวกับประเพณีในการปกครองคน เช่น เจ้าข้าวแดงแเงรื้อน กับ

เจ้าบุญนายคุณ

3) สำนวนเกี่ยวกับอุปนิสัยและความประพฤติส่วนตัว แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

3.1) สำนวนเกี่ยวกับอุปนิสัย เช่น เจ้าถ้อยหอมความ กับ หัวหอม

3.2) สำนวนเกี่ยวกับความประพฤติ เช่น ต่อน้ำมะพะลัปลับหลังตะโก กับ

หน้าไหว้หลังหลอก

เอกฉัตร จารุเมธีชน(2537:121-123)ได้อธิบายสำนวนไทยโดยทั่วไปว่าอาจแบ่งออกเป็น
ประเภทได้ดังนี้

ประเภทพูดคล้องจองกัน เน้นในเรื่องของความไพเราะ มีความหมายลึกซึ้ง สัมผัสดี

เช่น น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่า เรือล่มในหนองทองจะไปไหน

1) ประเภทพูดเปรียบเทียบ คือ ไม่พูดออกมาตรงๆ แต่จะใช้การเปรียบเทียบ เช่น

โง่สับประทุน ข้าวคอยฝน

2) ประเภทซ้ำคำ คือ พูดซ้ำคำเดิม เพื่อให้เกิดความไพเราะ และมีความหมาย เช่น

รักดีห้ามจั่ว รักชั่วห้ามเสา

3) ประเภทเบ็ดเตล็ด มีลักษณะทั่วไป เช่น ขมเป็นยา ขมื่นกับปูน

5. คุณค่าของสำนวนไทย

เรื่องอุไร อินทรประเสริฐ และสมหมาย ทัตติวงษ์(ม.ป.ป. : 4-5) กล่าวว่าสิ่งที่ได้รับจากคุณค่าของสำนวน คือ

1) ทำให้ได้คติสอนใจในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการเรียน ได้แก่ รู้ไว้ใช้ว่าใส่บาแบกหาม ฝนทิ้งให้เป็นเข็ม ความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด ด้านการคบค้าสมาคม ได้แก่ คบคนให้ดูหน้า ซื้อผ้าให้ดูเนื้อ คบเด็กสร้างบ้าน คบหัวล้านสร้างเมือง ด้านการครองเรือน ได้แก่ ความในอย่า- นำออก ความนอกอย่านำเข้า ปลูกเรือนตามใจผู้อยู่ ผูกคู่ตามใจผู้นอน และด้านความรัก ได้แก่ ขามรักน้ำดื่มผักก็ว่าหวาน รักยาวให้บัน รักสั้นให้ต่อ รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี

2) ทำให้ทราบความเป็นอยู่ของคนในสังคมสมัยที่เกิดสำนวนโวหารนั้นว่ามีความเป็นอยู่อย่างไร เช่น น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า อัญญาซื้อขนมขาย แบ่งสันปันส่วน หมูไปโก่มา

3) เป็นการรักษาวัฒนธรรมทางภาษาอันเป็นมรดกที่ล้ำค่าของคนไทยไว้ให้ลูกหลาน ภาควิชาภาษาไทย

วิเชียร เกษประทุม(ม.ป.ป. : 12-14) และ บุญเกิด รัตนแสง(2536 : 122-124) ได้อธิบายคุณค่าของสำนวนไว้อย่างสอดคล้องกันว่า

1) เป็นเครื่องอบรมสั่งสอนและชี้แนะให้เป็นคนดีในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านความรัก การสมาคม การครองเรือน การศึกษา การพุดจา เช่น

ในด้านความรัก ได้แก่ คนเดียวหัวหาย สองคนเพื่อนตาย น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า คนรักเท่าผืนหนัง คนชังเท่าผืนเสื่อ

ในด้านการศึกษาอบรม ได้แก่ เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ฝนทิ้งให้เป็นเข็ม สิบรู้ไม่เท่าชำนาญ

ในด้านการพุดจา ได้แก่ พุดดีเป็นศรีแก่ตัว พุดชั่วอัปราชัย พุดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง

2) สำนวนไทยช่วยสะท้อนให้เห็นความคิด ความเชื่อของคนในสังคมไทยหลายประการ เช่น

ความเคารพนอบน้อมผู้ใหญ่ซึ่งเคยผ่านโลกมาก่อน และเชื่อว่าผู้ชายเป็นผู้นำของครอบครัว ได้แก่ ตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด ผัวเป็นข้างเท้าหน้า เมียเป็นข้างเท้าหลัง

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกรรม ได้แก่ หวานพีชเช่นใดข้อมได้ผลเช่นนั้น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

ความเชื่อเกี่ยวกับการปกครอง ได้แก่ บ้านเมืองมีข้อมีแป สมภารไม่ดี หลวงชีสกปรกนอนสูงให้นอนกว่า นอนต่ำให้นอนหงาย

ความเชื่อเกี่ยวกับเกียรติยศชื่อเสียง ได้แก่ ชาตเสือต้องไว้ลาย ชาตชายต้องไว้ชื่อ
เสียชีพอย่าเสียสัตย์

3) สะท้อนให้เห็นถึงภาวะความเป็นอยู่ของสังคมในด้านต่าง ๆ เช่น

เกี่ยวกับเศรษฐกิจและการครองชีพ ได้แก่ เสียเนื้อเสียมาก เสียยากเสียง่าย มีสิ่งพึง
ประจบให้ครบบาท นุ่งเจียมห่มเจียม

เกี่ยวกับการทำมาหากิน ได้แก่ อย่าหมายน้ำบ่อหน้า น้ำขึ้นให้รีบตัก ตื่นก่อนไก่

เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ ได้แก่ สัมโหสวน ข้าวสารขาว ลูกสาวสวย หรือ เมืองลุง

มีคอน เมืองคอนมีท่า เมืองตรังมีนา สงขลามีบ่อ

4) ชี้ให้เห็นว่าคนไทยกับธรรมชาติเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออก จึงได้นำเอาลักษณะ

ธรรมชาติ สัตว์ ต้นไม้ ฯลฯ มาตั้งเป็นสุภาษิต คำพังเพย และสำนวนต่าง ๆ เช่น วัวเห็นแก่หญ้า
จิ้งจอกเห็นแก่กิน วัวแก่กินหญ้าอ่อน

5) การศึกษาสำนวนต่าง ๆ ช่วยทำให้เราใช้ภาษาได้ถูกต้องและสละสลวย ไม่ต้องใช้

คำพูดที่เยิ่นเย้อยืดยาว แต่สามารถเรียกข้อความสนใจจากผู้อ่านผู้ฟังได้มาก นอกจากนั้นการศึกษา
สุภาษิต คำพังเพยและสำนวนของภาคต่าง ๆ ทำให้เราได้เรียนรู้ภาษาถิ่นไปด้วยในตัวอันจะทำให้
เราเข้าใจวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวไทยภาคต่าง ๆ ได้ดี ช่วยทำให้เกิดความรักและความเข้าใจ
กัน ไม่เกิดการแบ่งแยกแตกเหล่า แม้จะมีสภาพภูมิศาสตร์ต่างกัน

6) การเรียนรู้เรื่องสุภาษิต คำพังเพยและสำนวนต่าง ๆ เป็นการสืบต่อวัฒนธรรมของ

ชาติ เอาไว้มิให้สูญหายและเกิดความภูมิใจที่บรรพชนได้คิดสร้างสิ่งเหล่านี้เอาไว้แก่เรา

พรทิพย์ แพงสุด (ม.ป.ป. : 5-6) อธิบายถึงคุณค่าของสำนวน สรุปได้ว่า สำนวนทำ

ให้ใช้ภาษาในการเขียนความเรียงได้ดีขึ้น เป็นการช่วยเพิ่มคุณค่าให้แก่งานของตนเอง นอกจากนี้
ยังเป็นการสืบต่อวัฒนธรรมของชาติเอาไว้มิให้สูญหาย และทำให้เกิดความภูมิใจที่บรรพชนได้คิด
สร้างสิ่งเหล่านี้เอาไว้ ทั้งยังเป็นเครื่องอบรมสั่งสอนและชี้แนะให้เป็นคนดีในด้านต่าง ๆ เช่น ความ
สามัคคี ความรัก การครองเรือน การศึกษา เป็นต้น รวมทั้งเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นความคิด
ความเชื่อของคนในสังคมไทยหลายประการ เช่น เรื่องความเคารพผู้ใหญ่ ความเชื่อเรื่องกรรม
การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมนั้น ๆ

กุสุมา รัชชมณีและคณะ(2533 : 60) อธิบายถึงคุณค่าของสำนวนไทยในด้านต่าง ๆ ไว้

ดังนี้

1) สำนวนสะท้อนให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของไทย เช่น ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ

หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นในน้ำหรือบนบก หากใครมีความขยัน
หมั่นเพียรก็ทำมาหากินได้บนแผ่นดินไทย

2) สำนวนสะท้อนให้เห็นอาชีพของคนไทย เช่น เกี่ยวข้าวระวังเกี่ยว สำนวนนี้เปรียบเทียบว่า การเกี่ยวข้าวต้องระวังเกี่ยว(เพราะอาจพลาดปลั่งบาดมือได้)เหมือนกับการกระทำสิ่งใดก็ตามต้องมีความระมัดระวัง สำนวนเกี่ยวข้าวระวังเกี่ยวสะท้อนให้เห็นอาชีพหลักของคนไทย คือ การทำนา การเกี่ยวข้าวและเกี่ยวซึ่งเป็นเครื่องมือในการเกี่ยวข้าว

3) สำนวนสะท้อนให้เห็นการดำรงชีวิตร่วมกันของคนไทย เช่น เข้าเมืองตาหลิว ต้องหลิวตาตาม หมายถึง เข้าไปอยู่แห่งใดควรประพฤติหรือปฏิบัติตามเขาเป็นสำนวนเตือนให้ตระหนักถึงการใช้ชีวิตร่วมกันในสังคมว่าควรปรับตัวเข้าหากันเพื่อสันติสุขในชีวิต

4) สำนวนสะท้อนให้เห็นความเชื่อของคนไทย เช่น กรรมสนองกรรม หมายถึง กระทำสิ่งใดไว้ย่อมจะมีผลตอบแทนเช่นเดียวกัน สำนวนนี้สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องกรรมกรรมในที่นี้ อาจจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ได้ ผู้ใดทำความดี กรรมดีก็จะตอบสนองตรงกันข้าม ถ้าทำความชั่วก็จะได้รับผลร้ายตอบแทน

5) สำนวนสะท้อนให้เห็นประเพณีไทย เช่น ชายผ้าเหลือง หมายถึง การบวชของชายไทยตามประเพณีไทยเมื่อบุตรเติบโตถึงวัยอันสมควรก็ต้องบวชเพื่อแสดงความกตัญญูกตเวที และอุทิศส่วนกุศลที่ได้รับจากการบวชให้บิดามารดา

บุญเกิด รัตนแสง (2536 : 122-124) อธิบายถึงคุณค่าสำนวน โดยสรุปได้ดังนี้

1) เป็นเรื่องซึ่งให้เห็นความสามารถในการใช้ภาษา การวางเรียงถ้อยคำ การรวบความยาว ๆ ให้สั้น โดยใช้ข้อความที่เป็นสำนวนหรือสุภาษิตหรือคำพังเพยเข้าแทน ช่วยขยายความเข้าใจได้ดียิ่ง

2) เป็นเครื่องมือเหนียวรั้ง สะกิดเตือนใจให้คนเรามีความระลึกรอบคอบว่าทำอะไรให้ผลเป็นอย่างไร ทำโดยได้ตรึงตรองใคร่ครวญอย่างรอบคอบแล้ว หากว่าสำนวน ภาษิตติดอยู่ในใจ คำเหล่านี้จะคอยชี้ทางให้ทำสิ่งถูกต้องสถานเดียว

3) เป็นคำสอนให้รู้หน้าที่ รู้กาลเวลา รู้จักตนและวางตน รู้จักสังคม

4) เป็นเรื่องซึ่งนำการปฏิบัติตนต่อผู้มีอุปการคุณ ผู้ใหญ่และผู้มีอาวุโสทั่วไป

5) เป็นเรื่องบ่งชี้ให้เห็นวิถีการดำเนินชีวิตคนในอดีต

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสำนวนไทย

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสำนวนไทย มีผู้ศึกษาไว้ดังนี้

จันจิรา จิตตะวิริยะพงษ์ (2540) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวนในข่าวการเมือง ในหนังสือพิมพ์รายวัน พ.ศ.2534-2538” การศึกษาพบว่า การใช้ถ้อยคำที่เป็นสำนวนให้ความรู้สึกแก่ผู้อ่านแตกต่างกันออกไป เช่น ชื่นชม ขบขัน เย้ยหยัน เสร์ใจ หรือ หดหู่ใจ

จันทิมา เอี่ยมมานนท์ (2538) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การใช้ภาษาในการปราศรัยหาเสียง”

สรุปว่า ผู้ปราศรัยใช้ถ้อยคำสำนวนซึ่งอาจเป็นคำ กลุ่มคำ วลี และประโยคใช้การเปรียบเทียบและการใช้อัญพจน์ในการปราศรัยหาเสียงเพื่อโน้มน้าวชักจูงใจ และการใช้อัญพจน์ ก็แบ่งออกเป็น 5 ประการ คือ การใช้คำขวัญ การใช้สำนวนคำพังเพย การใช้คำกล่าว การใช้คำประพันธ์และการใช้ข้อความในเอกสารเพื่อให้คำปราศรัยหาเสียง น่าสนใจและน่าเชื่อถือ

รวี อ่างทอง (2537) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ผลของภาษาโฆษณาทางโทรทัศน์ที่มีต่อการใช้

สำนวนภาษาไทยของนิสิตระดับปริญญาตรีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” การศึกษาพบว่า ผลของภาษาโฆษณาที่มีต่อการใช้สำนวนภาษาไทยระหว่างนิสิตสายวิทยาศาสตร์และนิสิตสายสังคมศาสตร์ไม่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านกรพุดและการเขียนและนิสิตระดับปริญญาตรีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยส่วนใหญ่มักจะเลียนแบบการใช้สำนวนภาษาไทยจากสื่อโทรทัศน์

สิรินี ดิหลกเจริญ (2536) ศึกษาวิจัยเรื่อง “คอลัมน์ซุบซิบในหนังสือพิมพ์รายวันภาษา

ไทย” การศึกษาพบว่า คอลัมน์ซุบซิบในหนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทย มีการนำเสนอเนื้อหาที่เน้นตัวบุคคลเป็นหลักใหญ่ โดยบุคคลที่เป็นเพศชายจะได้รับการซุบซิบมากกว่าเพศหญิงในคอลัมน์ซุบซิบทางการเมือง ส่วนในคอลัมน์สังคมซุบซิบจะนำเสนอเรื่องราวของบุคคลที่เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย ลีลาการเขียนของคอลัมน์นิสต์ประจำคอลัมน์ซุบซิบทางการเมืองจะมีการใช้สำนวนภาษาที่เร้าอารมณ์มากกว่าคอลัมน์ซุบซิบซึ่งมักใช้สำนวนภาษาง่าย ๆ ชัดเจนแฝงอารมณ์ขันในบางครั้ง

ศศิธร ทศนัยนา (2534) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาลักษณะภาษาของข่าวบันเทิงใน

หนังสือพิมพ์รายวันภาษาไทยปี พ.ศ.2531” สรุปได้ว่า ภาษาของข่าวบันเทิงในหนังสือพิมพ์รายวันมีลักษณะเฉพาะที่เด่นและน่าสนใจหลายประการ ในด้านการใช้คำเรียกชื่อ การใช้สมญานาม การใช้ศัพท์เฉพาะ การใช้สำนวนใหม่ ลักษณะภาษารูปแบบที่ผู้เขียนข่าวใช้ไม่แตกต่างจากภาษาทั่วไปแต่ได้เพิ่มภาษาที่มีลักษณะพิเศษได้แก่ การใช้คำที่มีเสียงลักษณะคล้องจอง การใช้คำซ้อน 4 พยางค์ การใช้คำซ้ำ การใช้คำขยายพิเศษ การใช้คำภาษาปาก การใช้คำภาษาต่างประเทศและการใช้คำในบริบทที่ต่างไปจากปกติ

ประดิษฐา นาครักษา (2534) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบและสำนวนภาษาที่ใช้

ในหนังสือราชการไทยระหว่างปี พ.ศ.2475 ถึง พ.ศ.2534” การศึกษาพบว่าตามที่มีระบบเกี่ยวกับการใช้หนังสือราชการจำนวน 4 ฉบับ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2478 ถึง พ.ศ.2534 นั้น ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบไปตามระเบียบที่กำหนดในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ และสำนวนภาษาที่ใช้ นอกจากจะเป็นแบบแผนตามระเบียบที่กำหนดแล้ว ยังมีลักษณะที่เป็นไปตามความนิยม

ไชสิริ ปราโมช ณ อยุธยา (2534) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงถ้อยคำและความหมายของสำนวนไทย” สรุปว่าสำนวนที่มีการเปลี่ยนแปลงถ้อยคำ มี 4 ประเภท คือ สำนวนที่มีเสียงของคำใกล้เคียงกัน สำนวนที่มีความหมายของคำ สำนวนที่มีการเปรียบเทียบทำนองเดียวกัน สำนวนที่มีการเพิ่มคำ ตัดคำและลำดับคำใหม่ สำนวนที่มีการเปลี่ยนแปลงความหมายมี 4 ประเภท คือ ความหมายเปลี่ยนเป็นความหมายอื่น ความหมายตรงข้ามกับ ความหมายเดิม ความหมายแคบลง และความหมายขยายกว้างขึ้น สำนวนต่างสมัยที่มีความหมาย เหมือนกัน มี 3 ประเภท คือ สำนวนเกี่ยวกับความเป็นไปในสังคม สำนวนเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี และสำนวนเกี่ยวกับอุปนิสัยและความประพฤติส่วนตัว สำนวนประการสุดท้ายคือสำนวนเก่าที่เลิกใช้แล้วมี 2 ประเภท คือ สำนวนที่มีเสียงสัมผัสและสำนวนที่ไม่มีเสียงสัมผัส

จิราภรณ์ ภักธาภานุภัทร(2521) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวนในภาษาไทย” สรุปได้ว่า ถ้อยคำที่ใช้เป็นสำนวนอาจมีลักษณะส่วนประกอบเป็นคำคำเดียวหรือวลีหรือเป็นประโยคก็ได้ ลักษณะส่วนประกอบที่ใช้นวลีทั้งที่เหมือนและแตกต่างจากส่วนประกอบของวลีในภาษาธรรมดา เมื่อนำถ้อยคำเหล่านี้มาใช้ในประโยคพบว่าสามารถทำหน้าที่ได้เหมือนคำคำเดียวหลายประเภทและหน้าที่ที่ปรากฏมี 3 แบบ คือ ชนิดที่ทำหน้าที่อย่างเดียว ชนิดที่ทำหน้าที่ 2 อย่าง และชนิดที่ทำหน้าที่ 3 อย่าง ส่วนการวิเคราะห์ความหมายของถ้อยคำที่เป็นสำนวนพบว่ามีความหมายเกี่ยวข้องกับความหมายเดิมหรือความหมายรวมเดิมของถ้อยคำ 4 แบบคือ เป็นความหมายเปรียบเทียบ เป็นความหมายเกี่ยวเนื่อง เป็นความหมายที่เกิดจากการเทียบเสียงของคำ และเป็นความหมายที่ได้จากเรื่องราว ลักษณะตัวละคร วิธีการจากประเพณี วรรณคดี และการละเล่นอื่น ๆ

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับสำนวน

ขุนวิจิตรมาตรา (2543 : 729) กล่าวถึง ความหมายของคำว่า “สำนวน” มูลเหตุที่เกิดของสำนวน ตลอดจนประวัติความเป็นมาและได้รวบรวมสำนวนไทยต่าง ๆ โดยอธิบายถึงความหมายเรียงตามลำดับอักษร ก จนถึง อักษร ฮ

ฐะปะนีย์ นาครทรรพ(2523 : 90) รวบรวมเรียบเรียงสำนวนไทย 200 สำนวน โดยอธิบายความหมายของสำนวนแต่ละสำนวนในลักษณะใจความและบอกที่มาบางสำนวนไว้ด้วย นอกจากนี้ก็บอกที่ใช้ของสำนวนนั้น ๆ เช่น ใช้เป็นคำอุปมาอุปไมย ใช้ในความหมายเปรียบเทียบ และยกตัวอย่างข้อความที่ใช้กับสำนวน

พงจันทร์ ศรีทธา (2518 : 372) รวบรวมสำนวนไทยและคำพังเพย (สุภาษิต) จัดลำดับหมวดหมู่สำนวนไทยประเภทสัมผัสคล้องจอง คำพังเพย สุภาษิตและสำนวน ทั้ง“สำนวนเก่า”

ในยุคโบราณและ“สำนวนใหม่”ที่เกิดขึ้นในยุคนี้มาลำดับไว้ตามตัวอักษรพร้อมอธิบายความหมายแต่ละสำนวน

วันเนา ยูเด็น(2521:61) รวบรวมและศึกษาจัดแบ่งประเภทเนื้อหาของสำนวนไทยในลักษณะของวลีโดยมีการแบ่งกลุ่มคำหรือพยางค์ ที่มาของกลุ่มคำ ลักษณะการซ้อนคำของคำซ้อน 2 คู่ และน้ำหนักของความหมายของกลุ่มคำ 4 พยางค์ กลุ่มคำที่แบ่งตามเสียงของคำที่นำมาซ้อน แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ กลุ่มคำที่มีเสียงสัมผัสคู่กลาง กลุ่มคำที่มีเสียงซ้ำในคู่ และกลุ่มคำที่ไม่มีเสียงสัมผัสนอกจากนั้นได้แบ่งกลุ่มคำตามประเภทของคำที่ใช้ นำหน้าแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ กลุ่มคำที่ใช้คำนามนำหน้า กลุ่มคำที่ใช้คำกริยานำหน้าและกลุ่มคำที่ใช้คำวิเศษณ์นำหน้า กลุ่มคำที่แบ่งตามความหมายแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ กลุ่มคำที่ซ้อนความหมายคล้ายตามกัน หรือรับกัน กลุ่มคำที่ซ้อนความหมายขัดแย้งกัน และกลุ่มคำที่ซ้อนกันแล้วจึงทำให้เกิดความหมาย

วันเนา ยูเด็น(2540 : 150) ศึกษาเกี่ยวกับความหมาย ขอบข่ายของสำนวนไทยความเป็นมาของสำนวน ที่เกิดและประเภทของสำนวน ตลอดจนลักษณะโครงสร้างของสำนวน ในลักษณะที่เป็นคำเดี่ยว คำประสม วลีและลักษณะที่เป็นประโยค นอกจากนี้ได้ศึกษาวิวัฒนาการของสำนวนในลักษณะการเปลี่ยนแปลงถ้อยคำ การเปลี่ยนแปลงความหมาย สำนวนต่างสมัยและวิวัฒนาการของสำนวน

วัฒนธรรมไทย

1. ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม”

ประภาศรี สีหอำไพ (2538 :3-4)ให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับคำว่าวัฒนธรรมไทยไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นศัพท์บัญญัติที่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติศัพท์จากภาษาอังกฤษสำหรับใช้ในภาษาไทยจนเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย ตามมูลศัพท์หมายถึงถึงภูมิธรรมแห่งความเจริญอกงาม หรือ การให้ความหมายจาก ประสิทธิ์ กาพย์กลอน(2518 :1-3) ที่ให้ความหมายไว้ว่าวัฒนธรรมมาจากภาษาบาลีสันสกฤตว่า วาตฺตฺน (รูปบาลี)+ธฺรฺม (รูปสันสกฤต) แปลว่า ธรรมเป็นเหตุให้เจริญ หรือ ธรรมคือความเจริญ เป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุงหรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์โดยส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เลียนกันได้ เอาอย่างกันได้ อาจเกิดขึ้นจากความคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติ และกิริยาอาการหรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์โดยส่วนรวม หรือ สิ่งที่ได้มาจากประสบการณ์ของกลุ่มชนในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลรวมแห่งการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น เครื่องมือ อาวุธ สินค้า และความเป็นไปทางวัตถุอื่น ๆ ตลอดจนถึง ภาษา ศิลปะ ความเชื่อ ระเบียบประเพณี กฎหมาย ปรัชญา

องค์กรทางสังคม และวิชาความรู้ต่าง ๆ เป็นต้นซึ่งพระยาอนุমানราชชน(2531 :109,216) ได้กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดวัฒนธรรมไว้ว่า มนุษย์สร้างวัฒนธรรมได้เพราะ หนึ่ง มนุษย์มีปัญญาเหนือสัตว์ รู้จักคิดด้วยเหตุผล สองมนุษย์มีภาษา สาม มนุษย์รู้จักใช้เครื่องมือแทนมือตน ซึ่งสัตว์ต่าง ๆ ไม่มี เป็นต้นเหตุให้เกิดวัฒนธรรมขึ้น และวัฒนธรรมคือวิถีชีวิตของสังคม เพราะมนุษย์มีวัฒนธรรมขึ้น ก็เพื่อความเจริญความผาสุกในชีวิตซึ่งตรงกับความหมายของคำว่าวัฒนธรรมที่ งามพิศ สัตย์สงวน(2543 : 20) ให้ไว้ว่า วัฒนธรรม คือ พฤติกรรมของมนุษย์ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ รวมทั้งผลิตผลที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับการให้ความหมายของ สุพัตรา สุภาพ (2536 : 107) ที่ว่า วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกให้ถึงชีวิตของมนุษย์ในสังคม กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ วิธีการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ รวมไปถึงจนถึงลักษณะที่แสดงความเจริญของงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน (วนิดา เสนีเศรษฐและคณะ,2531 : 6)

ความหมายของคำว่าวัฒนธรรมทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนั้น ตรงกับคำนิยามจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2539 : 734) ว่า วัฒนธรรมคือ สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะหรือวิถีชีวิตของหมู่คณะ

คำนิยามของวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า “วัฒนธรรม” มีความหมายกว้างขวางมาก มนุษย์ในสังคมจะหลีกเลี่ยงไปจากมรดกแห่งสังคมหรือวัฒนธรรมแห่งชาติของตนไปไม่พ้น มนุษย์ในปัจจุบันเป็นผู้รับมรดกในทางวัฒนธรรมจากบรรพบุรุษของตนในอดีตและมนุษย์ในปัจจุบันมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบถ่ายทอดวัฒนธรรมแห่งชาติต่อไปแก่ลูกหลานในอนาคต

2. ประเภทของวัฒนธรรม

พระยาอนุমানราชชน (2531 : 50) ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมอย่างกว้าง ๆ ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพกายเพื่อให้ได้อยู่ดีกินดีมีความสุข ความสบายในการครองชีพ วัฒนธรรมประเภทนี้ได้แก่สิ่งจำเป็นเบื้องต้นในชีวิต 4 อย่างและสิ่งอื่น ๆ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์ที่เป็นเครื่องป้องกันตัวที่อยู่ประเภทนี้ได้

2) วัฒนธรรมทางจิตใจ ในที่นี้หมายถึงรวมถึงสิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงาม ได้แก่การศึกษาวิชาความรู้อันบำรุงความคิดทางปัญญา ศาสนา และจรรยาศิลป์และวรรณคดี กฎหมายและระเบียบประเพณี ซึ่งส่งเสริมความรู้สึกลงทางจิตใจให้งอกงามหรือให้สบายใจ งามพิศ สัตย์สงวน (2543 : 53-54) แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ(material culture)และ วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ(non-material culture)

1) วัฒนธรรมทางวัตถุ หมายถึง ส่วนของวัฒนธรรมที่จับต้องสัมผัสได้ เพราะมันเป็นคือสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มีรูปร่างมีขนาดและน้ำหนักแตกต่างกันไปตั้งแต่ จอบ เสียม มีด หม้อ บ้าน รถยนต์ รถไฟ ไปจนถึงเรื่องจักรกลประเภทต่าง ๆ มนุษย์ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้โดยปราศจากสิ่งของเครื่องใช้บางอย่างได้ เช่น เสื้อผ้า อาหาร ยารักษาโรค เป็นต้น แต่สิ่งของบางอย่างไม่จำเป็นนัก เช่น เครื่องสำอาง และบางอย่างยังเป็นอันตรายต่อสุขภาพด้วย เช่น ฝิ่น กัญชา และเฮโรอีน แต่ยังมีกลุ่มคนผลิตมันขึ้นมาด้วยเหตุผลต่าง ๆ แม้ว่าจะผิดกฎหมายก็ตาม

2) วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ คือส่วนของวัฒนธรรมที่จับต้องสัมผัสไม่ได้ เพราะไม่มีรูปร่าง ขนาด และน้ำหนัก แต่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์มาก วัฒนธรรมประเภทนี้แบ่งออกเป็น 5 ประเภทย่อย คือ

2.1) สถาบันสังคม คือส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมที่เข้าจัดการกับปัญหาพื้นฐานของสังคม 9 ประการคือ ปัญหาความสัมพันธ์ทางเพศและการควบคุมเพศสัมพันธ์ ปัญหาเรื่องปากท้อง ปัญหาความขัดแย้งและการควบคุมทางสังคม ปัญหาเรื่องการอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่ของสังคม ปัญหาเรื่องลึกลับอำนาจเหนือธรรมชาติ ปัญหาเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ ปัญหาเรื่องการสื่อสาร ปัญหาเรื่องความคิดสร้างสรรค์และการแสดงออกและปัญหาเรื่องการพักผ่อนหย่อนใจ สถาบันสังคมจึงแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้ คือ สถาบัน ครอบครัว เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา ศาสนา การแพทย์และสาธารณสุข เป็นต้น สถาบันสังคม คือหัวใจของวัฒนธรรม

2.2) วัฒนธรรมประเภทที่เกี่ยวกับการควบคุมทางสังคม คือวัฒนธรรมที่ช่วยทำให้เกิดระเบียบในสังคม ซึ่งบางอย่างจะเป็นการควบคุมอย่างเป็นทางการและบางอย่างไม่เป็นทางการ วัฒนธรรมประเภทนี้มี 5 ประเภทย่อย คือ

2.2.1 ศาสนา :ในหลักศาสนาจะมีข้อห้ามต่าง ๆ เช่น ศาสนาพุทธมีศีล 5 ศีล 8 ที่ห้ามฆ่าสัตว์ พุดปด ลักทรัพย์ ดื่มของมึนเมา ศาสนาจึงช่วยควบคุมทางสังคมอย่างสำคัญ

2.2.2 ความเชื่อทางสังคม คือระบบความคิดเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นของคนจำนวนมากในสังคม เช่น ในสังคมไทยคนจำนวนมากเชื่อในนรก สวรรค์ บุญ บาป การทำบุญ และโลกหน้า ความเชื่อต่าง ๆ ดังกล่าวจะช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนให้อยู่ในระเบียบได้

2.2.3 ค่านิยม คือ มาตรฐานที่ใช้วัดว่าสิ่งใดมีค่าในสังคมบ้าง เมื่อสิ่งใดมีค่า คนก็อยากมีอยากเป็นอยากได้ ความเชื่อในค่านิยมของสังคม ทำให้เกิดความมีระเบียบในสังคม ขึ้นได้

2.2.4 ประเพณีต่าง ๆ : แต่ละสังคมมีประเพณีต่าง ๆ ที่ปฏิบัติติดต่อกันมาเป็น เวลาอันยาวนาน ประเพณีบางอย่างของไทยมีอายุหลายร้อยปี เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง เข้าพรรษา เถลิงพระชนมพรรษาและการบวชนาค เป็นต้น เมื่อคนทำตามประเพณีจะทำให้เกิด ความมีระเบียบในสังคมขึ้นได้

2.2.5 กฎหมายคือ การควบคุมทางสังคมโดยตรง กฎหมายมีความสำคัญมาก ในสังคมสมัยใหม่ เพราะมันทำให้เกิดความมีระเบียบในสังคมได้อย่างดี

3) ศิลปะ นักวิชาการยังถกเถียงกันว่า ศิลปะเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุหรือไม่ใช่ใน สายตาของศิลปินมักมองศิลปะเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ความจริงมันเป็นที่วัฒนธรรม ทาง วัตถุและไม่ใช่ทางวัตถุ ศิลปะในที่นี้หมายถึงการสร้างสรรคผลงานในด้านต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม หัตถกรรม ดนตรี การละคร นาฏศิลป์และวรรณกรรม เป็นต้น

4) ภาษา คือระบบสัญลักษณ์ที่ใช้สื่อสารติดต่อกัน ภาษาในที่นี้หมายถึงภาษาพูด ภาษาเขียน รวมทั้งกริยาท่าทางต่าง ๆ ด้วย

5) พิธีกรรม เน้นเฉพาะพิธีที่ต้องทำในแต่ละขั้นตอนของประเพณีต่าง ๆ เช่น ในงานศพประกอบไปด้วยพิธีต่าง ๆ ที่ทำในช่วงเวลาที่ต่างกันออกไป พิธีบางอย่างทำก่อนพิธีอื่น ๆ เช่น การอาบน้ำศพแต่งตัวมาก่อนการรดน้ำศพ เป็นต้น

มีผู้ศึกษาวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ เช่น เรื่องการแต่งกาย การประกอบอาหาร การศึกษา เป็นต้น ผลการศึกษาสามารถสะท้อนให้เห็นคุณค่าของวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี ทั้งในด้านความรู้ เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี ความเป็นไปในสมัยก่อน และการเปลี่ยนแปลงมาเป็นวัฒนธรรม ในสมัยปัจจุบัน เช่น อเนก นาวิกมูล (2544 :48 - 62) สรุปความรู้ด้านประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการ แต่งกายของไทยในสมัยก่อนไว้ว่าในปีพ.ศ. 2416 เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ บุนนาค) เป็นผู้ไว้ ผมหยาวเป็นคนแรกและเป็นผู้นำการสวมเสื้อแขนยาวแล้วห่มสไบแพรว นุ่งโจงกระเบนจากเดิมที่ ไม่สวมเสื้อไว้ข้างใน ไม่ซ้าพวงนางในก็เอาอย่างไปทำตาม จนกระทั่งกลายเป็นธรรมเนียม ส่วนการแต่งกายของชายในราชสำนักแต่เดิมไว้ผมทรงมหาดไทย สวมเสื้อแขนยาว นุ่งโจงกระเบน และผูกผ้าคาดเอว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคิดแบบฉลองพระองค์ ราชปะแตนขึ้นสวมคู่กับโจงกระเบนจนกระทั่งขุนนางต่างสวมเครื่องแต่งกายดังกล่าวเป็น ธรรมเนียม

ผลการศึกษาด้านอาหารไทยในราชสำนักโบราณ ทำให้ได้ความรู้ว่า อาหารในราชสำนักมีพนักงานเครื่องต้นเป็นผู้ประกอบอาหาร รายการอาหารมีทั้ง ไทย จีน และฝรั่ง (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (2513 : 74) นอกจากนี้ เทพขุ ทับทอง(2535 :133-135)ยังได้ให้ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับอาหารไทยในราชสำนัก เปรียบว่า แต่เดิมมีเฉพาะอาหารไทยและจีน เช่น พะแนงไก่ หมูผัดกุ้ง น้ำพริก มะเขือชุบไข่ แกงชะอวยอย่างจีน แฮ่กึ่ง บะหมี่ เกี่ยมอี เป็นต้น ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีรายการอาหารฝรั่งเช่น แซนดวิช สลัด ชุปเนื้อโค ชุปเนื้อหมู เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีของหวานและผลไม้ไทยอีกด้วย อาหารเหล่านี้จะมีพนักงานเครื่องต้นเป็นผู้ประกอบอาหาร และมีเจ้านายพระองค์หญิงเป็นผู้ดูแล

ข้อมูลดังกล่าวข้างต้น สอดคล้องกับผลสรุปที่ พิพาดา ยังเจริญ (2525 : 100) กล่าวว่า เจ้านายพระองค์หญิงจะได้รับความรู้ทางการทำอาหาร การเย็บปักถักร้อย การดูแลบ้านเรือนอย่างเชี่ยวชาญจากสำนักเจ้านายฝ่ายในในพระบรมมหาราชวัง ด้วยเหตุนี้ ชนชั้นสูงจึงนิยมส่งธิดาไปเป็นข้าหลวงในสำนักเจ้านายเพื่อรับการถ่ายทอดความรู้ของกุลสตรี ในขณะที่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ นิยมส่งบุตรชายไปศึกษาต่างประเทศ เพื่อกลับมารับราชการ (ชงทอง จันทรางศุ, 2531 : 102)

ดังนั้นการศึกษา เรื่องวัฒนธรรม ทั้งในด้านความหมาย ประเภท และคุณค่า จะทำให้งานศึกษาวิจัย หนังสือ **ชีวิตในวัง และ ชีวิตนอกวัง** มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2489 ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

- 1) คติธรรม (moral culture) ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจ และได้มาจากศาสนา เช่น ความขยันหมั่นเพียร ความประหยัด ความเสียสละ ความสามัคคี ความซื่อสัตย์สุจริต การตรงต่อเวลา การใช้ปัญญาในทางที่ถูกที่ควร
- 2) เนติธรรม (legal culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่ยอมรับนับถือกันว่ามีความสำคัญพอ ๆ กับกฎหมาย เช่น การรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองตามกฎหมาย การใช้สิทธิของตนตามกฎหมายโดยสุจริตและไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น
- 3) วัตถุธรรม (material culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ไม้สอย และอื่น ๆ
- 4) สหธรรม (social culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม หมายถึง คุณธรรมต่าง ๆ ที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก รวมทั้งระเบียบมารยาทที่ติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสังคมทุกชนิดเช่น มารยาทในการรับประทานอาหาร มารยาทในการพูด การไปงานศพ การขับรถ เป็นต้น (นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, 2524 : 5-6)

บุพผา บุญทิพย์ (2531 : 15) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 5 ประเภท ดังต่อไปนี้

1) วัฒนธรรมทางวิชาการและวิธีการ ได้แก่ แบบแผนและวิธีการที่มนุษย์ใช้ในการหาประโยชน์จากสรรพสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติเพื่อให้ซึ่งเครื่องบริโภคและอุปโภคต่าง ๆ

2) วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ ได้แก่ แบบแผนแห่งการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจกเครื่องบริโภคต่าง ๆ ตลอดจนการบริการ เพื่อสนองความต้องการทั้งกายและจิตใจของบุคคลและสังคม

3) วัฒนธรรมทางสังคม ได้แก่ สถาบันกษัตริย์ สถาบันครอบครัว สถาบันหน่วยงาน เฉพาะอาชีพ สถาบันการศึกษา สถาบันการปกครอง เป็นต้น

4) วัฒนธรรมสัญลักษณ์ ได้แก่ ภาษาที่ใช้สื่อสารกันในสังคมนั้น ๆ

5) วัฒนธรรมศาสนา หรือลัทธิความเชื่อ อันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมนุษย์

การแบ่งประเภทของวัฒนธรรมดังกล่าวมาจะเห็นได้ว่าวัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมนั้นนั้นมรดกทางวัฒนธรรมทุกชนิดจึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมนั้น ตั้งแต่อดีตซึ่งส่งผลกระทบต่อมาจนถึงปัจจุบัน และอาจจะเสริมสร้างสิ่งที่ดึกดำบรรพ์ต่อไปในอนาคต

3. คุณค่าของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีความสำคัญและมีประโยชน์ในการศึกษาอยู่หลายประการดังที่ ประสิทธิ์ กาศย์กลอน (2519 : 6-8) ได้กล่าวไว้ดังนี้

1) ทำให้รู้จักแบบฉบับความประพฤติของสังคมของหมู่คณะ ซึ่งเป็นเสมือนตราประจำสังคมนั้นว่าอะไรควรประพฤติปฏิบัติหรือควรงดเว้น สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขเพราะวัฒนธรรมเป็นระเบียบแบบแผนและแกนกลางของสังคม

2) ทำให้เกิดความเจริญงอกงามในทางความคิด ทางปัญญา และมีจิตใจประณีตละเอียดอ่อนเพราะวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับสติปัญญาและความรู้สึกนึกคิดที่ดึกดำบรรพ์ซึ่งมีอยู่แต่ในมนุษย์เท่านั้น ยิ่งกว่านั้น สติปัญญาได้ทำให้มนุษย์รู้จักประดิษฐ์สิ่งทั้งดึกดำบรรพ์และมีความหมายตลอดจนถึงการรู้จักเล่นดนตรีและขับร้อง การครองชีวิตก็เช่นเดียวกันต้องมีระเบียบ นั่นคือการที่มนุษย์รู้จักใช้สติปัญญาวางแผน กริยามารยาท ขนบธรรมเนียม ประเพณีอันเหมาะสมนั้นกับรู้จักเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น ตามความสมควรแห่งเหตุแวดล้อม

3) ทำให้รู้จักตนเองและรู้จักความเป็นชาติอย่างถ่องแท้ เพราะวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ ถ้าไม่รู้จักวัฒนธรรมก็เหมือนไม่รู้จักแก่นแท้ของชาติทำให้ขาดความภาคภูมิใจในชาติของตน ซึ่งบรรพบุรุษได้ช่วยกันสร้างสมถ้อยทอดสืบต่อกันมาด้วยความยากลำบาก เราผู้เป็นอนุชนจึงควรเรียนรู้ เพื่อไม่ให้วัฒนธรรมของชาติต้องเสื่อมสลายหรือขาดตอนไป รักษาสืบต่อไปไว้ให้ลูกหลาน

รุ่นหลังต่อไป

4) ทำให้เข้าใจอดีตได้อย่างถูกต้อง เพราะวัฒนธรรมเป็นมรดกของบรรพบุรุษที่มอบไว้ให้แก่ลูกหลาน ถ้าเราไม่มีวัฒนธรรม เราก็คงไม่ทราบว่าบรรพบุรุษของเรามีความเป็นอยู่อย่างไร จนได้สร้างชาติให้เราอยู่มาได้อย่างเป็นสุข การศึกษาอดีตแม้แต่ก่อนอิฐก้อนเดียวก็มีค่า ดังกระแสพระราชดำรัสตอนหนึ่งในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันในพิธีเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2504 ความว่า “โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและโบราณสถานทั้งหลายทั้งสิ้น ล้วนเป็นของมีค่า และจำเป็นแก่การศึกษา ค้นคว้าในทางประวัติศาสตร์ ศิลปะและโบราณคดี เป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของชาติไทยที่มีมาแต่อดีตกาล” (พระราชดำรัส , 2504)

5) ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีกับพี่น้องเพื่อนร่วมชาติ ที่อยู่ห่างต่างถิ่นกัน มีวัฒนธรรม ผิดแผกแตกต่างกันไป ทั้งยังทำให้เห็นคุณค่าวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งควรธำรงรักษาไว้ให้ถาวรสืบไป

วัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านสำนวน

วัฒนธรรมเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ความแตกต่างทาง วัฒนธรรม ในสังคมนั้น เป็นผลมาจากการมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันออกไป สิ่งเหล่านี้ทำให้แยกให้เห็นวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เช่น วัฒนธรรมไทย ต่างจากวัฒนธรรมตะวันตกในบางเรื่อง เช่น ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบครอบครัวและเครือญาติ ความเชื่อและศาสนา ประเพณี พิธีกรรม และชีวิตประจำวัน เป็นต้น

งามพิศ สัตย์สงวน (2543 : 34-35) สรุปว่า วัฒนธรรมให้คุณค่าโดยผ่านค่านิยม ค่านิยม คือ มาตรฐานซึ่งเป็นที่ยอมรับ โดยคนจำนวนมากว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาวัฒนธรรมทุกประเภทจะให้คุณค่าของพฤติกรรมต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน เช่น การปฏิบัติตัวต่อผู้สูงอายุ ของสังคมเอสกิโม คนชราในสังคมนี้จะถูกปลอ่ยปละละเลย จนบางครั้งถึงแก่ความตาย แต่ไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดศีลธรรม ตรงข้ามกับคนจีน ซึ่งยกย่องบูชาบรรพบุรุษอย่างสูง ใครไม่ดูแลเลี้ยงดูพ่อแม่ที่ชราจะได้รับการดูหมิ่นดูแคลนอย่างหนัก สังคมไทยก็เช่นกัน คนไทยให้ความยกย่องผู้อาวุโส และเน้นค่านิยมความกตัญญูรู้คุณเป็นเรื่องสำคัญ

สายสมร ยูานิมิ (2537 : 84-85) กล่าวถึงสำนวนไทยว่าสะท้อนค่านิยมและสภาวะการณ 9 ประเภท ดังต่อไปนี้

1) สะท้อนความเชื่อเรื่อง บาป-บุญ นรก-สวรรค์ เพราะสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา จึงมีความเชื่อที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจ เช่น กรรมตามทัน ปิดทองหลังพระ

2) สะท้อนความเชื่อทางไสยศาสตร์ ภูติ ผีปีศาจ และโหราศาสตร์ เช่น ทรงเจ้าเข้าผี
เคราะห์ดีผีคุ้ม

3) แสดงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีและความเคารพผู้ใหญ่ เช่น คบคนให้ดูหน้า
ซื้อผ้าให้ดูเนื้อ เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด

4) แสดงสภาพและเหตุการณ์บ้านเมืองตามยุคสมัย เช่น กรุงศรีอยุธยา ไม่สิ้นคนดี
กินบ้านผ่านเมือง

5) สะท้อนให้เห็นการดำรงชีพ การประกอบอาชีพ และสภาพความเป็นอยู่ เช่น
มะพร้าวต้นคก ขากต้นมี ไม้อ่อนดัดง่าย ไม้แก่ดัดยาก ไม้ซีกกัดไม้ซุง

6) แสดงค่านิยมเกี่ยวกับการเลือกคู่และการครองเรือน เช่น รักนวลสงวนตัว
กระต่ายหมายจันทร์ แม่สื่อแม่ชัก

7) แสดงพฤติกรรมของคนในสังคม ซึ่งทั้งดีและไม่ดี สะท้อนคุณธรรม ความคิดและ
อารมณ์ เช่น เก็บเบี้ยใต้ถุนร้าน กลมเป็นลูกมะนาว กิ่งกำได้ทอง

8) สะท้อนสภาพเศรษฐกิจของคนในยุคก่อน เช่น เตี้ยลุ่มค่อม ถีลอคตาข้าง ห่างลอค-
ตาเส้น

9) สะท้อนสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งแสดงว่าคนไทยผูกพันกับธรรมชาติอย่างแยกไม่ออก
เช่น กระดีได้น้ำ ชีโพรงให้กระรอก

ในขณะที่ กุสุมา รักษมณี และคณะ (2533 : 60) กล่าวถึงภาพสังคมไทยที่สะท้อนจาก
การใช้สำนวนไว้เป็น 5 ด้าน คือ

1) สะท้อนให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของไทย เช่น ทรัพย์ในดิน สินในน้ำ หมายถึง
ความอุดมสมบูรณ์ของประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นในน้ำหรือบนบก

2) สะท้อนให้เห็นอาชีพของคนไทย เช่น เกียวข้าวระวังเคียว สะท้อนให้เห็นอาชีพหลัก
ของคนไทยคือการทำนา

3) สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตร่วมกันของคนไทย เช่น เข้าเมืองตาหลิ่วต้องหลิ่วตา
ตาม สะท้อนว่าควรปรับตัวเข้าหากันเพื่อสันติสุขในชีวิต

4) สะท้อนให้เห็นความเชื่อของคนไทย เช่น กรรมสนองกรรม สะท้อนให้เห็นความ
เชื่อเรื่องกรรม ว่าใครทำดี กรรมดีก็จะตอบสนอง ตรงกันข้าม ถ้าทำความชั่วก็จะได้รับผลร้าย
ตอบแทน

5) สะท้อนให้เห็นประเพณีไทย เช่น ชายผ้าเหลือง หมายถึง การบวชของชายไทย
เพื่อแสดงความกตัญญูคุณทวดเทวี และอุทิศส่วนกุศลที่ได้รับจากการบวชให้บิดามารดา